ततश्च ।) ज्येष्ठशुक्लद्वादश्यां । यथा, ब्रह्मपुराणब्रह्मवैवर्तयोः ।
"ज्येष्ठस्य शुक्लद्वादश्यां संवत्सरसुखी स्मृता ।
तस्यां स्नानं प्रकुर्व्वीत राजसूयं विशिष्यते ॥
यां काचित्तु सरितं प्राप्य दद्याद्भक्तिसमन्वितः ।
सुपुत्रे दशमिः पापैः समुद्यापातकोपमैः ॥
अत्र केवलद्वादश्यां बहीभावे दर्भकरणकतिपतर्पणाद्यकथनादष्टाविधपापघ्यः फलम् ।
यत्र दानादावि । सत्यां तु पक्षमासमविषये जाह्नवीपदप्रवणात् हेतुमत्रिमद्दरूसराच ब्रह्मवैवर्त्तेऽपि सरितपदं जाह्नवीपरम् । अन्यथा नानाविधिः स्यात् । यां काचिदिति तु जाह्नवीस्तावकम् । अन्यथा कुल्याखातेऽपि दशविधपापघ्यः स्यात् । मन्वादिषु जाह्नवीतिपदश्रवणाच । शङ्खमिश्रितजलं वाच्यं ।
"शुक्लपक्षस्य दशमी ज्येष्ठे मासि द्विजोत्तम ! ।
हरते द्वय पापानि तस्माद्दशहरा स्मृता ॥"
अत्र केवलद्वादश्यां दशविधपापघ्यः फलम् । भविष्ये ।
"ज्येष्ठशुक्लदशम्यान्तु हस्तयोगेन जाह्नवी ।
हरते द्वय पापानि तस्माद्दशहरोच्यते ॥"
दशपापानीति दशजन्मकृतानीति । विष्णिवीयमाह पराशरभाष्ये यमः ।
"ज्येष्ठे मासि सिते पक्षे दशम्यां हस्तयोगतः ।
दशजन्मान्यपहा गङ्गा दशपापहरा स्मृता ॥"
अत्र शुक्लजन्मतदपविधपापघ्यः फलम् ।
"प्राप्ते कर्म्मेत्र नामेको विधातुं शक्यते गुणः ।
अप्राप्ते तु विधीयन्ते बहवोऽप्येकयत्नतः ॥"
इति न्यायेन कृच्छ्रसान्तपनरूपगुणद्वयविशिष्टदशमीविधिर्मिश्रितकर्म्म तत्रामस्तत्र स्नानम् । उभयदिने तु तद्वामे परदिन एव । अन्यापूर्व्वदिने वस्त्रमात्रकुजवारलामे तत्रापि स्नानं वारस्थोमयवालाभातु । ततश्च पूर्व्वदिने तथाविधस्नानं जला परदिने केवलद्वादश्यामपि दशविधपापघ्यकामेन स्नातव्यम् । प्रदः ।
"ज्येष्ठे मासि द्वितिसृतिदिने शुक्लपक्षे दशम्यां हस्तं प्रेक्षाद्विरमसदिवं जाह्नवी सर्व्वलोकम् । पापान्यस्यां हरति च तिथौ सा दशैवाङ्गरागैः पुण्यं दद्यादपि शुतसुवां वाजिमेधाद्वतस्य ॥"
भौमवारदस्नानचक्रतदश्यां गङ्गास्नानाद्यविधपापघ्यत्वमुक्त्वा वाजिमेधाद्वतस्यापुण्यसमपुण्यं फलम् । राजमार्त्तण्डे वाक्यौक्तः ।
"अदत्तानाहृतादानं हिंसा चैवाविधानतः ।
परदारोपसेवा च कायिकं त्रिविधं स्मृतम् ॥
पारुष्यमनृतञ्चैव पैशुनञ्चापि सर्व्वशः ।
असम्बद्धप्रलापश्च वाङ्मयं स्यात्तु त्रिविधम् ॥
परद्रव्येष्वभिध्यानं मनसानिष्टचिन्तनम् ।
वितथाभिनिवेशश्च त्रिविधं कर्म्म मानसम् ॥
एतानि दश पापानि प्रथमं यान्तु वाङ्मयं ।
स्नातस्य मम ते देवि ! जये विष्णुपदोद्वे ! ।
विष्णुपादार्घसम्भूते शङ्खे ! त्रिपथगामिनि ! ।
धर्म्मेत्रयीतविख्याते पापं मे हर जाह्नवि ! ॥"

अत्र मन्त्रेण प्रणवपूर्व्वकाणीतानि सामान्यस्नानमन्त्राणि मन्त्रजनसाद्दौ पाठ्यानि । स्नानस्नानामन्त्रे अभिनिवेश इति न्यायात् मन्त्रान्ते कर्म्मेत्रनियात इति न्यायात् मन्त्रान्ते कर्म्मेत्रीति सन्निपातयेत् इत्यापस्तम्बीयात् । ॥ ॥
"हिंसापेक्षुश्चाहिमेदमाद्य कामयेतौ देवल; ।
'कायकीर्ण्ण मनोदुःखं वर्ध्य वा प्राणिनां पुनः ।
यः प्रवर्त्तयति क्षेत्रं स चिंतेति सभासतः ॥
यन्नार्थं ब्राह्मणेभ्यो: प्रदत्तो न्यायपूर्व्वकः ।
श्वत्रानाद्यो दत्तार्थसमस्यो ज्ञापरत पुरा ॥'
यदपि परपत्रवचनमपवादः पैशुन्यमनृतं तथालापो निष्ठुरवचनमिति याज्ञवाल्यं भट । परेषां द्विजजातिकुलविद्याशिल्पस्पष्टसत्याचारपरिच्छदपरीरकर्म्मजीविनां प्रवाचकेषां वचनं परपत्रम् । 'यथात्मा क्रोधसन्तापवाचासंकल्पनं वधः ।
परपत्रं तथा निन्दे यथात्मा तथाविधम् ॥
चतुष्पाद्भिति सुभाषं चक्रात्र ब्राह्मणेति च ।
प्रशंसानिन्दनं हेयात् परपत्रं विशिष्यते ॥'॥
तेषामेव परपत्रवचनानां परोपसदाचरणमपवादः । ॥ ॥
गुरुकृपतिवन्मुण्डाद्विमिचसकाद्रि अर्थोपपातार्थं दोषोपसाधनं पैशुनम् । ॥ ॥
अतृतं हिविधं अस्वामसंवादश्चेति । ॥ ॥
'हेयारुद्धपत्रञ्चाच परार्थपरिकल्पनात् ।
नमंत्रासप्रयत्नाच भाषणं यथेभाषणम् ॥ ॥
गुरुद्वाहमेधर्म्मज्ञानां वचनं निष्ठुरं विदुः ।
यदन्यद्वा वचो यौर्च क्रोधोत्पत्तिनिमित्तनाश्यम् ॥॥
इत्येवं यकृविकल्पस्य दुष्टवाक्यस्य भाषणात् ।
दृष्ट परस्य वा क्रूरमर्थं प्रतिपद्यते ॥'
प्रशंसया निन्दनं प्रशंसानिन्दनम् । तथाच्च चतुर्विधबुद्धियोरविरोधः । समभवतामन्यत्वभेदानादरेण गारुयापवादयोरेवात्र विधुरस्य प्रकारान्तर्भावाच । अयमन्नुपलापवर्थभाषयोः प्रयोजनात् नार्थान्तरम् । अभिधानमपहरदार्थोभिति ग्रेष्ः । वितथे अस्वामुरौ वस्तुनि अभिनिवेशः पुनः । यथा मद्धरूपः ।" इति तिथ्यादितत्त्वम् । ॥ ॥ अपि च ।
"अथ ज्येष्ठशुक्लदशमी दशहरा । तद्वत्तं हैमाद्रौ ज्ञाप्यं ।
"ज्येष्ठे मासि सिते पक्षे दशमी हस्तसंयुता ।
हरते द्वय पापानि तस्माद्दशहरा स्मृतिर्ते ॥
वाराहेऽपि ।
'दशमी शुक्लपक्षे तु ज्येष्ठे मासि कुरोद्भहि ।
अवतीर्णा यतः सर्व्वाङ्गास्मे च सरिद्वरा ॥
हरते द्वय पापानि तस्माद्दशहरा स्मृतिर्ते ॥॥
स्कान्दे तु द्वयोर्थो उक्तः । यथा,—
"ज्येष्ठे मासि सिते पक्षे दशम्यां बुधवासरौ ।
व्यतीपाते गरानन्दे कन्याचन्द्रे ववे रवौ ॥
दशम्योरे नरः स्नात्वा सर्व्वपापैः प्रमुच्यते ।'इति।
अत्र उषमौमयोः कलामेदेन व्यवस्था । द्रव्यं यत्रैव योगवाहुल्यं सेव यात्रा । योगाधिक्ये कलाधिक्यात् । ॥ ॥

ज्येष्ठे मलमासे सति तत्रैव दशहरा कार्य्या न तु मासे ।
'दशहरासु नोत्कर्ष्यस्तुल्यैर्प युगादिषु ।'
इति हैमाद्रौ व्यव्यग्रहोक्तेः । ॥ ॥
तथा स्कान्दे ।
'यां काचिन्तु सरितं प्राप्य दद्यादर्थं तिलोदकम् ।
सुपुत्रे दशमिः पापैः स च महापातकोपमैः ॥'
अत्र विशेषः काशीखण्डे ।
"ज्येष्ठे मासि सिते पक्षे प्राप्य प्रतिपदं तिथिम् ।
दशाश्वमेधिके स्नात्वा सुपुत्रे सर्व्वपातकैः ॥
यत्र सर्व्वास्तिथिश्च क्रमवायो नरोत्तमः ।
आत्मजपापदशमीं प्रतिजन्मापासुतयोत्तेत् ॥
तथा ।
'लिङ्गं दशाश्वमेधेषु दृष्ट्वा दशहरातिथौ ।
दशजन्मार्ज्जितैः पापैस्त्यज्यते नात्र संशयः ॥'
तथा भविष्योत्तरकाशीखण्डयोः ।
'निशायां जागरं कृत्वा यस्तपोयां च भक्तितः ।
पुष्पैर्गन्धैश्च नैवेद्यैः फलैश्च दशरूपया ॥
तथा दीपैश्च ताम्बूलैः पूजयेत् श्रद्धयान्वितः ।
स्नात्वा भक्त्या तु जाह्नव्यां दशाब्दो विधानतः ॥
दशप्रकृतिलग्नांच तिलान् वापि च वै जले ।
प्रक्षुप्तिकान् गुडपिकान् दद्याच्च दशसङ्ख्यया ।
ततो मज्जनदे रम्ये चैत्रा रूपेण या तथा ।
गङ्गाया: प्रतिमां कृत्वा वस्त्रमाल्यसकर्पिणौ ॥
संस्थाप्य पूजयेद्वैं तदत्रामे सदाशिव ! ।
अथ तत्राथप्रक्षाणेन लिखेत् पिटेन वै मुनि ।
यस्यमासेन मर्क्षेण कुर्य्यात् पूर्व्वां विशिष्यते ।
नारायणं सद्वेष्यत्र ब्रह्माणं भास्करं तथा ।
भगीरथथ वृपतिं शिवमन्यं मनोरथम् ।
मन्यथ्यादिभिः सम्यक् यथाशक्ति प्रपूजयेत् ।
दशप्रस्थान् तिलान् दद्यात् दशविप्रेभ्य एव च ।
दशप्रस्थान् यवान् दद्यात् दशसङ्ख्यामवीक्षाद्य ।
प्रस्थाः षोडशपलानि । पलन्तु सुष्टिमात्रं पलं स्मृततिति मन्वादिभिः उक्तम् ।
'मत्स्यकच्छपमकरकरहिजलचरान् ।
कारविया यथाशक्ति स्वर्णरूपं रजतेन वा ।
तदलाभे पिष्टमयानश्वांश्च कुशमादिभिः ।
गङ्गायां प्रक्षिपेदाण्यदीपांश्चैव प्रवाहयेत् ।
पुण्यादेः पूजयेद्गङ्गां मन्त्रेणानेन भक्तितः ।
ॐ नमः शिवायै नारायण्यै
दशहरायै गङ्गायै नमो नमः ।
इति मन्त्रन्तु यो मर्त्यो दिने तस्मिन् दिवानिशम् ।
जपेत् पापनुन्नस्यानि दशधर्म्मफलं लभेत् ।'॥
काशीखण्डे लक्ष्मी मन्त्र उक्तः ।
"नमः शिवायै प्रथमं नारायण्यै पदं ततः ।
दशहरायै पदमिति गङ्गायै नम इत्यपि ।
आगन्तव्यः प्रणवादिस्त्र भवेद्गंगाश्चरो मतः ।
पूजा दानं जपो होमश्चैव मतुना स्मृतः ।'इति
अथ गङ्गास्तोत्रपाठमपि दशवारं कुर्य्यात् ।
तद्यथा भविष्ये ।
'तस्यां दशम्यामेतच्च स्तोत्रं गङ्गाजलं स्मितः ।
यः पठेत् दशकृत्वस्तु दरिद्रो वापि वाचकः ॥

II.